

Տ. ՅԱԿՈԲ Բ. ՏԱՐՍՈՆԱՑԻ

164 Յակոբ քեռորդի էր Անաւարդեցի Գրիգոր կաթողիկոսին, և իբր առանց վիճակի՝ աթոռոյ հայկոպոս մը ներկայ եղած է Սպոյ ժողովին, բայց ընտրութեան պահուն կ'կոչուի կաթողիկոս Անաւարդայ (Սմբ. 130), որով յաջորդած կը լինի Յովհաննէսի, որ իբր հայկոպոս Անաւարդայ ներկայ եղած է Սպոյ և Աղանայի ժողովներուն: Աւելի քեզեկութիւն՝ չունինք Յակոբի նախընթացին վրայ, և ի հարկէ արքունեաց ուղղութեան համաձիտ մէկն էր, որ կրցաւ վայելիլ անոր պաշտպանութիւնը, և կաթողիկոսական աթոռ բարձրանալ (1327), թէպէտ այդ պաշտպանութիւնը մշտնջենաւոր չհղաւ: Վասն զի տասնուչորս տարի պաշտօնավարելէ յետոյ, ներքին խնդիրներու պատճառով, աթոռէ զրկուեցաւ (1341), թէպէտ և յետոյ նորէն կաթողիկոսական աթոռը զբաւեց (1355), և չորս տարի ևս պաշտօն վարելով խաղաղութեամբ վախճանուեցաւ (1359):

165 Գաղաքական կացութիւնը բոլորովին շփոթ է այս միջոցին: Լևոն Ա. Օշինի որդին, որ խնամակալներու իշխանութեան ներքե կը թագաւորէր, վատթար կեանք մը անցուց իւր պապանքէն: Պարիքին մէջ, մինչև որ ժամանակը հասաւ և խնամակալութենէ ազատելով, սկսաւ իւրովի վարել թագաւորութիւնը (1330): Առաջին գործը եղաւ սպանել իւր անեք և թագաւորութեան խնամակալ Օշին պայլը և նորա եղբայր Կոստանդինը, որ սպարապետութեան էր անցած: Այդ սպանութեան իբր պատճառ ցուցուեցաւ, իբր թէ Օշին պայլ Օշին թագաւորը թունաւորած լինէր Յովհաննէս թագունիին սիրայարուած լինելով: Ամբաստանութեան իբր նշան նկատուեցաւ Օշին պայլին անմիջապէս Յովհաննէսի հետ ամուսնանալը: Իսկ Կոստանդին եղբօրը համար ըսուեցաւ իբր, թէ այդ դաւաճանութեան կամակից եղած ըլլայ: Սպաննել տուաւ նաև իւր կիներ Ալիսեան, որ Օշին պայլին աղջիկն էր առաջին:

կնոջմէն, և նորէն ամուսնացաւ Սիկիլիոյ Թագաւոր Փրեդերիկոսի աղջկան Կոստանդիայի հետ: Այդ ամուսնութեամբ, աստիճան մը ևս լատին տարրը զօրացաւ արքունեաց մէջ, և շատ պաշտօններ Լատիններու սկսան տրուիլ: Այդ պաշտօնեաներուն մէջ ամենէն յառաջադէմներն եղան, Թագաւորին ազգական Լուսինեանները:

166. Լևոն Դ.-ի աղջիկներէն Չապլուն կամ Չապէլ, ամուսնացած էր Լուսինեան Ամաւրիի կոմսին Տիւրուսի, որ էր եղբայր Հինրիկոս Թագաւորին Կիպրոսի (1295): Ամաւրի, քիչ ետքը իւր եղբօր իշխանութիւնը գրաւեց և Կիպրոսի Թագաւոր եղաւ (1308), բայց երեք տարի յետոյ սպանուեցաւ (1311), և որդին Չապլուն իւր հինգ զաւակներով ապաւինեցաւ իւր եղբօր Օշին Թագաւորի մօտ: Օշին Թագաւորի մեռնելէն ետքը, Օշին խնամակալ թշնամութեամբ վարուեցաւ անոր կնոջ հետ, և Լևոն մանուկ Թագաւորի դէմ դաւաճանած լինելու ամբաստանութեամբ բանտարկել տուաւ Չապլունը և իւր երկու զաւակները, Հուգոնն ու Հենրիկոսը, և խեղդամահ սպաննել տուաւ բանտին մէջ (1320): Չապլունի երրորդ որդին՝ Գուլտոն, արդէն Կոստանդնուպօլիս գացած էր իւր մօրաքրոջ Ռիթա կայսրուհւոյն մօտ, և նորա պաշտպանութեամբ կայսերական արքունեաց մէջ լաւ դիրք ստացած և յետոյ Աքայիոյ կուսակալ անուանուած էր: Չապլունի միւս երկու զաւակներ, Ջիւան կամ Յովնանէս և Պեմոնդ կամ Բոյեմոնդոս, իրենց մօր սպանութենէ յետոյ կրցած էին բարեկամներու ձեռնաւորութեամբ Կիլիկիայէ ելլել և Հոռոսի ասպետներուն մօտ ապանդութիւն գտնել: Լևոն Ե. Օշին պայլը սպաննել տալէ ետքը, իրեն մօտ հրաւիրեց այդ երկու հօրաքնոորդիները, Ջիւանը անուանեց գունդատապլ Թագաւորութեան և ամուսնացոյց Վրաց Թագաւորին աղջկան հետ, իսկ Պեմոնդը ըրաւ իշխան Կոռիկոսոյ և ամուսնացոյց Պաղտին կամ Բօթէն խնամակալին աղջկան հետ:

167. Այդ մէջոցին նշանաւորագոյն իրողութիւնը՝ Ունիթորաց խնդիրն է, և իդէպ է անոր սկզբնաւորութենէն սկսել խօսքերնիս: Արդէն յիշեցինք լատին վանականութեան Արևելքի մէջ տարածուիլը, և Կիլիկիոյ արքունեաց մէջ անոնց ստացած ազդեցութիւնը, որ մինչև իսկ Հեթում Բ. Թագաւոր Փրանկիսկեանց սքեմն էր առած: Ներքին գաւառներու մէջ գացած էին Դոմիսիկեանք, որոց գլխաւորն էր Բարթողիմէոս Իոնոնիացին, զոր Յովհաննէս ԻԲ. պապ՝ Մարաղայի եպիսկոպոս ձեռնադրած էր (1327): Սորա յանկարծ ստացած համբաւը հետաքրքրութեան մղեց, նոյն իսկ Նչեցի Նսայի վարդապետը, ժամանակին վարդապետաց վարդապետը, որուն կեդրոնն էր ի Դայլիձոր, և որուն համար

կ'ըսուի թէ մինչև երեքշաբթիւր եօթանասուն աշակերտներու վարդապետական գաւազան տուած է: Սա ինքն Նսայի, իւր ընտիր աշակերտներէն մին, Քոնեցի Յովնաննէս վարդապետը, Բարթողիմէոսի մօտ յղեց, որպէս զի զննէ և տեսնէ, և եթէ օգտակար ինչ գտնէ, առնի և բերէ (1328): Քոնեցին Բարթողիմէոսի մօտ երթալով բոլորովին խիստ անոր յարեցաւ, և կատարելապէս անոր գործակից դարձաւ: Ինքն լատիններէն սովորեցաւ և Բարթողիմէոսի և ընկերներուն հայերէն սովորեցուց, և իրարու գործակցութեամբ շատ գլխաւոր լատիններէն հայերէն թարգմանեցին: Բարթողիմէոս յորդորական նամակի ձև մըն ալ պատրաստեց զսր Քոնեցին հայերէնի թարգմանեց, և իւր ծանօթ վարդապետներուն մէջ ցրուեց, որոնցմէ տասուերկու հոգի Քոնեցիին հետեւեցան, և Բարթողիմէոսի նախագահութեամբ գումարուեցան ի Քոնա (1330), ամսոյ մը Հափ բանակեցեցան, և գտան որ Հայոց եկեղեցին շատ մոլորութիւններ ունի եղեր, և որոշեցին Հայոց մէջ հռովմէականի տարածել, կամ իրենց խօսքով Հայոց եկեղեցին հռովմէականին միացնել, և այս նպատակով Ունիթօր (Unitor) կամ Սիաքանող Նղբարց անունով վանական միաբանութիւն մը կազմակերպեցին, իբրև ճիշդ Քարոզիչ Նղբարց կամ Դոմինիկեանց, որոց զգեստն ալ օրինակեցին: Վերոյիշեալ տասուերկու վարդապետներն էին 1. Մարգար Օծոպեցի, 2. Յակոբ Քոնեցի, 3. Հայրապետ Եօթնաղբերացի, 4. Յովնաննէս Մուանցի, 5. Սիմէոն Բասենցի, 6. Ներսէս Տարսոնացի, 7. Առաքել Արտազեցի, 8. Լալ Արտազեցի, 9. Գրիգոր Ապրակունեցի, 10. Կոստանդին Կաղզուանցի, 11. Յովնաննէս Կաղզուանցի, և 12. Սիմէոն Պալէսցի: Իսկ Բարթողիմէոսի լատին ընկերներուն զխաւորներն էին Յովնաննէս Անգղիացի և Պետրոս Արագոնացի: Ունիթօրներուն պաշտպան և օգնական էր Գէորգ իշխան Քոնոյ և Քոնեցւոյն քեռին:

168. Յովնաննէս Քոնեցին իւր մի նամակին մէջ կը ցուցակագրէ տասներկու կարծեցեալ մոլորութիւններ, զորս Ունիթօրներ գտած են Հայոց եկեղեցւոյն մէջ, Բարթողիմէոսի առաջնորդութեամբ, և որք միշտ յեղյեղուած խնդիրներն են, և անգամ մըն ալ յառաջ բերել աւելորդ կը դատեմք (Կալ. Ա. 515): Այլ հարկ է յիշել, թէ այն նամակին մէջ ուր Քոնեցին Ունիթօրներու սկզբնաւորութիւնը կը պատմէ, կը յիշէ Ագանայի ժողովը, զոր Օշին թագաւոր և Կոստանդին Կեսարացի կաթողիկոս գումարեցին, և հոռմէական եկեղեցւոյ հետ միութիւնը որոշեցին (1316), ևս և իբր հեղինակութիւն յառաջ կը բերէ Արտազու եպիսկոպոս Զաքարիա Մործորեցիին իրենց հետ համամիտ լինելու: Այլ Հայոց մեծ վարդապետները և գլխաւոր աթոռները համամիտ չէին

ունիթորներուն։ Առաջին ձայն բարձրացնողներէն ժինն եղաւ Ծառայի Նշեցի, իրենց առաջին վարդապետը՝ աշխարհի չեղաւ, և Ունիթորների սաստիկ նախանձայնութեամբ մէջտեղ լինեալ խօսեց և քարոզիչ և ամեն կողմ շփոթութիւն ձգեց։ Այդ պատճառով, նոյն իրքն Լիոն Ե. Թաքաւոր և Յակոբ Բ. Կաթողիկոս Չանացին չափաւորութեան բերել այդ մոլի նախանձայնորէրը, առանց իրենց աշխարհարձակապէս հռովմէականութեան դէմ խօսելու։ Լիոն մինչև իսկ Ունիթորներէն մի քանին երբ բանտարկեց, որք խոռովութիւն յարուցանելու պատճառ տուած էին (1331)։ Բարթողիմէոս և իրեններ պապին բողոքեցին, և Յովհաննէս ԻԲ. Ունիթորներու պաշտպանութեան համար գրեց Լիոնի և Յակոբի, և միանգամայն հրամայեց չլճարել երեսուն հազար ոսկին, զոր խոստացեր էր կանխաւ ի նպաստ Հայոց։ Յակոբ Լիոնի հաճութեամբ քանի մը եպիսկոպոսներ և վարդապետներ գումարեց խորհրդակցելու, և յատուկ յատուկ խրատականներ գրեց, թէ ժողովուրդին որ Ունիթորներուն չհակառակի, և թէ Ունիթորներուն որ ժողովուրդը չդաշխակցեն (1332)։ Այլ Կաթողիկոսին խրատները օգուտ չունեցան։ Իրաւ քիչ ետքը մեծաւ Բոնոնիացի Բարթողիմէոս եպիսկոպոս (1333), այլ Ունիթորներուն եռանդը՝ չմարեցաւ, և գործը զօրացնելու համար Քոնսեյին Հոովմ. գնաց (1334), ինչպէս իրքն կը գրէ. թէպէտ Յովհաննէս ԻԲ. պապ Աւենիոն կը գտնուէր։ Քոնսեյին իրեն ղլխաւորութեան ներքե գտնուող հայաբառին միաբանութիւնը բոլորովին պապական իշխանութեան ենթարկեց, և Քոնսա դարձաւ, և Յովհաննէս Այդղիացիին ձեռքը, որ Արեւելի մէջ Տփղիսի եպիսկոպոս և պապական նուիրակ առնուանաձէր, իրքն և իրեններ պապին բացարձակ հնազանդութիւն ուխտեցին և երգունցան, և Քոնսեյին Յովհաննէս Հայ Դամիսկեանց կամ Ունիթորներու միաբանութեան մեծաւոր ընտրուեցաւ և հաստատուեցաւ։

169. Այդ պարագաներ զօրացուցին և սաստկացուցին Ունիթորներու մոլեռանդ նախանձայնութիւնը, որք իրենց ընթացքով և վարդապետութեամբ ամեն կողմ խռովութիւն ձգեցին։ Ոչ միայն Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները իբր հերիտիկոսութիւն կը հռչակէին, և սովորութիւնները իբր մոլորութիւն կ'առնարգէին, այլ նոյն իսկ Հայերու քրիստոնէութիւնը երկբայութեան ներքե կը թողուին։ Հայերը նորէն կը մկրտէին և նորէն կը ձեռնադրէին, հայ ծէսերը նախատանօք կը միթէին, և լատին ծ. սով և լատին լեզուով կը պատարագէին և կ'աղօթէին։ Լատիններէն չգիտցողներուն համար այլ լատին պատարագամատոյցը և ժամագիրքը ըստ առ ըստ անհարթ հայերէ ի թարգմա-

նաժ էին, և զայն գործածել կուտային: Ուր որ կողմնակից կը գտնէին, ամեն կերպով կը շրջապատէին, և ուր չէին գտներ, բռնութեան ալ կը ձեռնարկէին, Հայոց եկեղեցիները և պաշտամունքը հրապարակաւ կը ծաղրէին, և պահքերը և տոները իրր սխալական կ'անարգէին: Խումբին մէջէն երկու աւելի ձեռնբրէցներ և կատաղիներն էին Սիմէօն Բէգ հայսկոպոս Կարնոյ և Ներսէս Պաղոն հայսկոպոս Ումիոյ, զորս հաւանարար պէտք է նոյնացնել Գնեցիին առաջին ընկերներէն Սիմէօն Բապեցի և Ներսէս Տարսնացի վարդապետներուն հետ: Լևոն խռովութեանց երեսէն նեղուած, նորէն ձերբակալել տուաւ Ունիթօր գործիչն: Բէնքանի մը հատը, որոնց մէջ նաև յիշեալ Սիմէօնն ու Ներսէսը, որք կաթողիկոսին ատենանը հանուեցան. սակայն յաջողեցան կաթողիկոսը խաբել, գուցէ և կերպով մը զրաւել իսկ, քանի որ Ունիթօրսիւր ինքզինքն ին Սոյ կանոններուն պաշտպան կը ցոյցնէին: Ինչպէս էր ինքն Յակոբ կաթողիկոսն ալ, Ունիթօրական շարժումը մեծաւ մասամբ իւր յաջողութիւնը կը պարտի Կիլիկիացոց լատինամիտ ուղղութեան, և թէպէտ ամենքը նոյն օտարասէր հակամիտը կը մշակէին, բայց ամենքը միևնոյն ձրագիրի չէին հետևիլ: Միաբանողական ուղղութեան բուն գլուխներն էին Քոնսեցոյն միաբանութեան անդամները, որոնք Դոմինիկեան սքեմ ալ կը կրէին, և իրենց հետևողներով Ունիթօրական ճիւղը կը կազմէին: Ասոնց հետէն կուգային Սաականներ, որք Սոյ գլուխները կ'ընդունէին, ալ հայ ծէս և հայ ձև կը պահէին: Այսպէս էին նոյն իսկ լատինաց իշխանութեան ներքև եղող Կաթայի գաղութականներ, որք ազգային ծէսեր ու քովորոյթներ պահելով հանդերձ, ըստ ամենայնի լատին վարդապետութեան կը հետևէին, և կաթողիկ անունն ալ կ'ընդունէին: Երրորդ դասակարգ մը կը կազմէին անոնք, որ հայ ծէսէն և աւանդութիւններէն ոչինչ զոհելով, կը պնդէին թէ հայ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը միևնոյն է հռովմէական վարդապետութեան հետ, և հետևաբար հռովմէական դաւանութեան բոլոր կէտերը անհակառակ կ'իւրացնէին: Այսպիսիներ պարզապէս Միացեալ կը կոչուէին:

170. Սիմէօն և Ներսէս ներդրեցին և ազատութիւն գտնել յետոյ, առաջին լեզուին չփոխեցին, և իրենց ընկերներով ջանացին աւելի ևս ընդարձակել իրենց գործունէութիւնը: Լևոն և Յակոբ, իրենց իշխանութիւնը գործածելով խնդիրը կտրուկ կերպով վերջացնելու սիրտն ու միտքը չունէին, երկուքն ալ պապութենէն արտաքին օգնութիւն և նպաստ կը պատէին, և չէին կարող քաղաքականապէս հայածել Ունիթօրները, որք պապական պաշտպանութիւն կը վայելէին: Հետևաբար պարտաւորեցան գիրով պիմել

Բենեդիկտոս ԺԲ. պապին (1334—1342), որ յաջորդած էր Յովհաննէս ԻԲ.-ին, որպէս զի ինքն իւր իշխանութեամբ զսպէ այդ մոլեգնեալ միաբանասէրները: Քանի որ խնդիրը պապին կը մնայր, աւելի լսելի պիտի ըլլային Ունիթօրները, որք պապական անկողար ազդեցութեան կը ծառայէին, քան թագաւորն ու կաթողիկոսը: Սիմէօն և Ներսէս իրենք ալ գրեցին պապին՝ Լևոնի և Յակոբի դէմ, թէ սուտ բարուրանքներով կը ջանան Հռոմի ազդեցութիւնը տկարացնել (1336): Աւելի փաստ չէր ուզեր որ պապն իւր սովորական կերպովը՝ թագաւորին և կաթողիկոսին վրայ ծանրանար, որպէս զի իրենց դաւանութիւնն ու ծէսը համաձայնեցնեն լատինականութեան, և Ստյ կանոններուն սկզբունքովը վարուին:

171. Լևոն և Յակոբ այնչափ աւելի պատրաստ էին անսալ Հռոմի հրամաններուն, որչափ սաստիկ կը նեղուէին Եգիպտացւոց արշաւանքներէն, և Արևմտեայց վրայ դրած էին բոլոր յոյսերին: Բերիոյ ամիրայն, որ Եգիպտոսի սուլտանին կողմէ այն երկիրներուն կ'իշխէր, երկու բերդեր ուզեց խաղաղութիւն կնքելու համար, այլ Լևոն զլացաւ Լատիններու վստահանալով (1331), որք կ'ուզէին իրենք գրաւել նոյն բերդերը (1332): Պապը յորդորեց Եւրոպիոյ թագաւորները նոր Խաչակիր բանակով մը Հայերուն օգնել (1334), այլ յորդորը արդիւնք չունեցաւ, և պատճառ տուաւ Եգիպտացւոց նոր արշաւանքին (1335): Լևոն յետին շփոթութեան մատնուած երեսը պահեց, մինչև որ Արևմտեայց հասնին, և Կոստանդիա թագուհին պապին հետ թղթակցել սկսաւ (1336): Բայց Եգիպտացիք սաստկացուցին իրենց պատերազմը, աւերեցին ու աւարեցին երկիրը, իսկ Եւրոպացիք իրենց խաբէական ընթացքը շարունակեցին, կրօնական զիջողութիւններ պահանջեցին և քաղաքական փոխարէնները զլացան: Ճիշտ այդ միջոցին էր որ Սիմէօն և Ներսէս Ունիթօրական եպիսկոպոսներ, Հայոց եկեղեցւոյն և կաթողիկոսին և թագաւորին դէմ նոր ամբաստանագիր կը դրկէին պապին: Վերջապէս Լևոն բոլորովին յուսահատած հաշտութիւն կնքեց Եգիպտացիներուն հետ, և Այաս բերդը իւր շրջականներով մինչև Զահուն գետ անոնց թողուց, և պայմանագիր ստորագրեց, որ այլևս պապին և Արևմտեայց հետ յարաբերութիւնները իսպառ պիտի դադրեցնէ (1337): Ասոր վրայ Բենեդիկտոս ԺԲ. պապը պաշտօնական կոնդակով արձակեց և լուծեց Լևոն թագաւորը հաստատած դաշինքէն և տուած երդումէն, և զայն արտօնեց Հռոմի հետ յարաբերութիւնները շարունակել, միշտ նոյն կրօնական պահանջումներու փոխարէն սին խոստումներ միայն առատացնելով (1338 մայիս 1): Լևոն յօժարեցաւ նո-

բէն առջի ընթացքը բռնել և գաղտագողի յարաբերութիւնները կը շարունակէր պապին հետ, իսկ Ունիթօրներ չէին զադարեր իրենց տեղեկագիրներով պապին ծանուցանել, թէ Հայոց կաթողիկոսն ու թագաւորը տակաւին անկեղծօրէն և կատարելապէս հռոմէական եղած չեն։ Այս հիմամբ պապն ալ իւր խոստումներուն փոխարէն նորանոր պայմաններ և գիշումներ կը պահանջէր, և իւր խոստումներուն ապարդիւն մնալը կ'արդարացնէր անով, որ Հայեր իրենց կատարեալ համակերպութեամբ օգնութեան արժանի եղած չեն։ Թագաւոր և կաթողիկոս այդ դժուարին պարագայից մէջ վերջապէս իրարու կ'ընդհարին։ Եգիպտացիք ալ Հայոց և Լատինաց յարաբերութիւններուն շարունակուելը տեսնելով, խաղաղութեան դաշինքը ոչնչացուած կը հրատարակեն, և դարձեալ ասպատակ կը սփռեն Գիլիկիոյ մէջ, և ամենուրեք կոտորած և աւերած կը տարածեն (1340)։

172. Ըիշտ այդ պարագային տեղի ունեցաւ Յակոբ Բ. կաթողիկոսին աթոռէն զրկուելը, որուն տեղ կ'ընտրուի Մխիթար Գոնեբցի, և ճշ Գոնեցի, Գոնեբոյսուրբ ուխտին առաջնորդը (1341)։ Թէ թիչ եղաւ այդ փոփոխութեան պատճառը, ճշտիւ և յստակօրէն գրուած չենք գտներ, և մեք ալ, ուրիշներուն նման, պարզ ենթադրութեանց մէջ պիտի մնանք։ Ոմանք կարծեցին թէ Յակոբ Լևոնը կը կշտամբէր Լատինաց հետ յարաբերութիւնները վերսկսելով, Եգիպտացւոց հետ հաշտութիւնը աւերելուն համար, որով երկրին ֆեաւներուն ուղղակի պատճառ տուած կ'ըլլար, և իբր ուխտադրութեան եկեղեցական պատժոց ներքե կ'իյնար։ Լևոն կ'ըսեն, կաթողիկոսին համարձակութեան դէմ զայրանալով, զայն գահազուրկ ըրաւ (Չամչ. Գ. 339)։ Ուրիշներ ըսին, թէ եկեղեցականներ Յակոբի դէմ ելան Ունիթօրներուն պաշտպանութիւնը ստանձնելուն, և Բենեդիկտոս ԺԲ. պապին մէկ կոնգալը պաշտօնապէս հրատարակելուն համար, որուն մէջ պապը Ունիթօրներուն զրկարտութիւններուն հետեւելով, Հայոց եկեղեցւոյն մէջ բազմաթիւ մոլորութիւններ գտնուելը կը յանդիմանէր (Գէրօյ. Բ. 838)։ Ուրիշ մը պարզապէս կրօնական վէճերուն կը վերագրէ Յակոբի գահազրկութիւնը (Սիսուան 559)։ Ասոնցմէ որն ալ առնենք, չենք կրնար Յակոբի անձին պատուաւոր և նպաստաւոր պատճառ մը գտնել, և կ'երեւի թէ ինքն Յակոբ, շարունակ շփոթութեանց մէջ ապրելով և հռոմէականութենէ յառաջ զալիք ֆեաւները նախատեսելով, այլեւ արի և կտրուկ ճանաչու մը հետեւելու ոյժը չզգալով, և հանրո թեան առջև վարկը կորսնցուցած ըլլալն ալ տեսնելով, նախընտրած է կերպով մը պատասխանատուութենէ խուսափել, և կամ յօժարակամ որոշմամբ և կամ բռնադատեալ

հաճութեամբ և գոհունակութեամբ հեռացած է ծանրատաղտուկ դարձած պաշտօնէ մը: Պապին կողմանէ գրուած ամբաստանութեանց մէջ յիշուած է, թէ Յակոբ արգելած է Լատիններուն հայ եկեղեցիներու մէջ քարոզել, և թէ հրամայած է պապը եկեղեցւոյ գլխի չճանչնալ որք թէպէտ կրնան Յակոբի ներքին ուղղափառութիւնը հաստատել, այլ չեն կրնար անոր տկարամիտ համակերպութիւնը արդարացնել:

Տ. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՆԵՐՑԻ

173. Դժուարին պարագաներու մէջ կաթողիկոսութեան անցաւ Մխիթար, Գոնքերի առաջնորդը: Մի կողմանէ նգիպոսսի սուլդանը կը սպառնար սպառնալու կոտորած, միւս կողմանէ Հոռմի պապը կը սպառնար սպառնալու լքում, եթէ Հայեր յանձն չառնէին հերքել այն կարծեցեալ մոլորութիւնները, զորս Ունիթօրներ կը վերադրէին Հայոց եկեղեցւոյն: Դանիէլ Փրանկիսկեան կրճաւոր քանի մը ընկերներով Լեոնի և Մխիթարի կողմէն դեսպանութեամբ պապին դրկուեցաւ, խնդիրները պարզելու: Բայց չյաջողեցան պապը համոզել: Դանիէլ իւր կողմանէ բացատրութեան և հերքման գիր ալ տուաւ, բայց դարձեալ չը յաջողեցաւ, քննադիկտոս ԺԲ. կը պահանջէր ու կը պնդէր որ կաթողիկոսը ժողով գումարէ, և մի առ մի հերքէ կարծեցեալ մոլորութիւնները, և բացարձակապէս հպատակի Հոռմայ եկեղեցւոյն կամքին և հրամաններուն: Ներսէս Պաղոն, Մխիթարի ընտրութենէն անմիջապէս ետքը անոր դիմեց, որպէս զի զայն իւր կողմը յանկուցանէ, սակայն տեսնելով որ նա անձնատուր չի լինիր, ինքն ալ Սիմէօն Բէգի ետեւէն փութաց Աւնիոն երթալ, և այն տեղ զրոնուող ուրիշ ընկերներու գործակցութեամբ Հայոց եկեղեցւոյն կարծեցեալ մոլորութիւնները ցուցակազրեց, անոնց թիւը մինչև հարիւր տասնը եօթնի բարձրացնելով: Այդ ցուցակը Բենեդիկտոս պապին ներկայացուեցաւ, որ ցուցակը նոյնութեամբ կաթողիկոսին առաջարկեց իբր բանակցութեանց և բացատրութեանց նիւթ, և իբր դաւանութեան ծրագիր (1342):

174. Այդ միջոցին վախճանեցաւ Լեոն է. Թագաւոր (1342 օգոստոս 28), և անորդի լինելուն ժառանգութիւնը Թողոց իւր հօրաքննորդի լուսինեաններուն, որոց երիցագոյնը՝ Գուխտոն իբր Թագաւոր հռչակուեցաւ, բայց բացակայ լինելուն Զիւան գունդստապլ իշխանութիւնը ստանձնեց իբր խնամակալ կամ տեղակալ, մինչև որ եղբայրը Յունաստանէն եկաւ և Թագաւոր պաշակուեցաւ (1342 հոկտեմբեր): Գուխտոն Թագաւորը աշխատեցաւ մէկ

կողմանէ լատիններու օգնութեամբ իւր իշխանութիւնը կորստցնել, և միւս կողմանէ լատինամոլ ընթացքովը ազգը զգուհեաց և ժողովրդակալ յուզումներու մէջ պայնուեցաւ յԱղանա իւր Պեմոնդ կղզւոր հետ (1344 նոյեմբեր 27): Քիչ առաջ Ջիւան ալ մեծ առաւ էր ընական մահուամբ (1344 օգոստոս 17), երկու փոքրիկ դաւակներ թողով, Պորեմօնդ հինգ տարեկան և Լևոն երկու տարեկան: Հայոց արքունական տուն, զարձած Լուսինեան ճիւղէն թափաւորելու մարդ չէր մնացած, և վերոյիշեալ յուզմանց գլխաւորներ իրենց մէջէն ընտրեցին նոր թագաւոր, որ եղև Կոստանդին. որդի Պաղտին մարաշախտի, որ Լևոն Ե-ի չորս խնամակալներէն մին էր եղած: Կոստանդին ամուսնացած էր Օլիւն խնամակալին և Եովհաննէս թագուհոյն զստեր Մարիամին հետ, և թագաւորեց տասնութինը տարի. բայց մենք կրօնական խնդիր ներուն դառնանք:

175. Պապին պահանջներուն առջև զինքն անել ճանաչու մէջ տեսաւ Մխթար Ջիւան տեղակալ և Գուհարոն թագաւոր, բնակ լատիններ, պապին բացարձակապէս հպատակելէն զատ Խրիշ կրօնական համադում չունէին: Իսկ Եգիպտացիք նորէն սկսեցին անպատակել, և Արևմուտքէ օգնութիւն ստանալու լալնկալութիւնները աւելի կարեւորութիւն կը ստանային: Այդ աղաւորութեանց ներքև գումարուեցաւ Սոյ նոր ժողովը (1342), երբ ալ ևս հնար չէր ազատուել պապերու ստիպումէն, և հարկ էր մի առ մի պատասխանել Ունիթօրներու կողմէ ցուցակագրուած՝ կարծեցեալ հարիւր տաս և եօթը մուրութիւններուն: Ներկայ էին քանակներ եպիսկոպոսներ և տասնուհինգ վարդապետներ, բոլորն ալ Կիլիկիոյ և Փորթ Ասիոյ սահմաններէն միայն: Տարածոյ և Զմշկածագի անունով երկու եպիսկոպոսներ յիշուած ենարեւելեան վիճակներէն: Մենք չենք ուզիր մի առ մի յատալ բերել այն ժողովական և կամայական գլուխները որք իբր մուրութիւն նշանակուած էին, և որոց պատասխանելու երկայնմութիւնն անհնարաւայս ժողովը հետեաբար չեմք ալ ձեռնարկել կշտել և քննել այն պատասխանները, զորս ժողովը տուած է, երբեմն հերքելով, երբեմն մեկնելով և երբեմն ալ ընդունելով: Հետաքրքրական է գիտնալ, որ ոչ թէ մեք, այլ և ականաւոր լատին հեղինակներ, այդ ցուցակը զոսելով խոստովանած են թէ այն անհիմն զորոյցներով լեցուած է: Ղեմէս Կալանոս, Թէաթինեան լատին կրօնաւոր, ոչ կասկածաւոր անձնաւորութիւն, հարկը տասնը եօթնէն իբր իննսունը պարագի հանելով կարեւորները երեսունէ պակաս կը գտնէ: Լիպրիւն, աղօթականաց կարգէն, միայն եօթը հաւաք կարեւոր կը համարի: Լըքիէն, Դոմինիկեան կրօնաւոր վեցի

վերածած է, և Մանսի Սերվիդեան կրօնաւոր Մխիթարի պատասխաններուն հիմնուելով կը հետեցնէ թէ յիշեալ ցուցակէն և ոչ մին կրնայ այլևս իբր ամբաստանութեան նիւթ համարուիլ (Գէրօլ Բ. 837): Մխիթարի պաշտպանողական ոճը տարբեր է իւրաքանչիւր նիւթին բնութեան համեմատ: Շատերուն կը պատասխանէ թէ բոլորովին անհիմն զրպարտութիւններ են, որք և ոչ մի հաստատութիւն ունին: Ուրիշներուն համար կ'ըսէ, թէ լոկ սխալ իմացուածքով կամ ծուռ մեկնութեամբ ժողորութիւն կարծուեր են: Վերջապէս մի մասին համար ալ կ'ըսէ, թէ ինչ որ Հոռոմ կ'ուզէ, նոյնն ի հնուց անտի Հայ եկեղեցւոյ ճշմարիտ և պաշտօնական վարդապետութիւնն է եղած: Մեր պէտք չունինք Մխիթարի պաշտպանողական ձևին համաձայնիլ, դի գիտենք թէ կան մեր և հոռոմեականներու մէջ վարդապետութեան և ծէսի տարբերութիւններ, այլ թէ այդ տարբերութիւններուն մէջ իրաւունքը մերն է, քանի որ մերը միեւնոյն հին աւանդութիւնն ու հին ծէսն է, որ շատ փոփոխութեանց ենթարկուած չէ, մինչ հոռոմեական եկեղեցին իւր պապերուն ծայրայեղ իշխանութեամբ՝ շարունակ անոնց քմաց համաձայն հիները փոփոխած է: Մեր եկեղեցին միշտ հինը կը փնտռէ, և ինչ որ նախնական է, այն է ընդունելին, Տերաուդիանոսի ասածին համեմատ, թէ որ առաջին է, այն ճշմարիտ է. *Illud uerum, quod primum*:

176 Մխիթար, ինչ նպատակով որ յանձնառու եղած էր ժողովական պատասխան մը յղել պապին, նոյն նպատակին չհասաւ: Ինքն կը յուսար, թէ պապը պիտի շինուէր տրուած բացատրութիւններով, և Արեւմուտք պիտի զինուէր Հայոց պաշտպանութեան: Ընդհակառակը լատինականութեան ստիպումները կը շարունակէին և պայմանները կը շատնային, իսկ օգնութեան նշոյլն անգամ չէր երևէր: Հայերը զայրացան, և իրենց զայրութիւնը թափեցին լատին արքունիքին դէմ, և միեւնոյն օր (1344 նոյեմբեր 27) սպաննեցին Գուրաօն Թագաւորը և Պեմոնդ Թագաւորեղբայրը, ինչպէս յիշեցինք: Կոստանդին Պաղտինեան, Նզրեցւոց տոհմէն, որ Թագաւորութիւնը գրաւեց, հակառակորդ էր Լուսինեանց, սակայն չկրցաւ լատինական յարաբերութիւններէ ազատ մնալ: Եգիպտացիք յայտնի թշնամիներ էին, մինչ Լատինք օգնութիւն կը խոստանային, որով տիրող քաղաքականութիւնն ալ չէր կրնար զանց ընել Լատիններու հաճելի լինելու ուղղութիւնը: Թկպէտ և սոյն այս ուղղութիւնն էր, որ Եգիպտացիները զայրացուցած էր, և երկրին սպառնալու կործանումը պատրաստեց Մխիթար կաթողիկոս ժողովական պատասխանները յղեր էր Բենեդիկտոս ԺԲ. պապին, սակայն նա մեռած էր երբ Թուղթերը հասան, և անոր

յաջորդած էր Կղեմէս Զ. (1342—1352): Հայոց զրպարախնները դո՛ւ չհղան ձեռք ձգուած արդիւնքով, Գուհտունի և Պեմոնդի սպանութիւններն ալ Հայերուն վրայ կասկած կը հրաւիրէին, և Կղեմէս պապը, խոստումներուն գործադրութիւնը յետաձգելու դիտմամբ, ցրուած պատասխանները անբաւական դատեց և նոր հարցումներ առաջարկեց: Միւս կողմանէ երկու նուիրակներ յղեց Կիլիկիա (1346), և յետոյ խոստացաւ տարեկան տասուերկու հազար ոսկի և հազար հեծեալ զինուոր յղել Հայերուն օգնութեան, եթէ միաբանութեան գործը ըստ ամենայնի իրեն հաճոյքին համեմատ վերջացնէին (1347): Մխիթար և Կոստանդին նորէն սկսան պապը հաճեցնելու աշխատել, վասն զի խոստացուած նպաստները զիջողութիւն մը կ'արժէին: Տարիներ կ'անցնէին այդ ունայն բանակցութիւններով, և ամեն յայտարարութիւն և բացատրութիւն անբաւական կը դատուէր պապին կողմէն, նոյնիսկ յոյժ խոնարհական և աղաչողական գրուածներ (1350), և Կղեմէս պապ դարձեալ ուղարձեալ հարիւր տասնը եօթը կարծեցեալ մուրուքեաց ցուցակին վրայ կը պնդէր և կատարեալ հպատակութեան յայտարարութիւն կը պահանջէր (1351 սեպտեմբեր 29): Իսկ Ներսէս Պաղոն և միւս Ունիթօրներ որք Արևմուտք կը գտնուէին, չէին դադրիր Հայերուն և կաթողիկոսին վրա չարախօսել: Կղեմէսի յաջորդ Իննովկենտիոս Զ. պապն ալ (1352—1362), նախորդին ընթացքը շարունակեց, և գործը աւելի ևս կնճռելու համար, նոր հրահանգներ տուաւ իւր նուիրակներուն, Հայ եկեղեցւոյ իսկութեան և դաւանութեան վրայ նոր զննութիւններ ընելու, և նուիրակներուն գործակից նշանակեց Ներսէս Պաղոն ծայրայեղ ունիթօրը, հայերէն և լատիններէն լեզուներու ծանօթ ըլլալուն պատրուակով (1353):

177. Հպատակութեան գիրեր, խոնարհ բացատրութիւններ, զիջողական յայտարարութիւններ, զորս Մխիթար յոյ կամաց առատացուց, ինչպէս շատեր կը կարծեն, և ինչպէս Ունիթօրներն ալ պապին կարծեցուցին, չկրցան վերջնապէս պապը դոհացնել, և իբր վերջին փորձ նախկին կաթողիկոս Յակոբ Տաքսոնացին Իննովկենտիոս պապին մօտ զրկուեցաւ Աւինիոն, որպէս զի իւր հեղինակութեամբ հակակշռէ Ունիթօրներու ամբաստանութիւնները: Այդ պատուիրաւութեան պարագաները ծանօթ չեն, և նորեւէն ոմանք զայն կեղակարծ իսկ կարծելով, լռութեամբ կ'անցնեն (Սիսուան 560): Մխիթար կաթողիկոս, շարունակ ակնկալութեանց ետեւէն վազելէ, գործելէ և ճգնելէ, խոնարհելէ և հպատակելէ, և տասնուչորս տարի ունայն յոյսերով տառապելէ. յետոյ, անյոյս վախճանեցաւ առանց յաջողութեան աղօտ նշոյլ մը տեսնելու

(1355): ձիշտ այն օրերը Նգիպտացիք իրենց հրոսակները մինչև երկրին սիրտը կը հասցնէին, և Տարսոն ու Ատանա կը զարնէին: Թերևս նոյնիսկ այս պարագայէն յառաջ եկած սիրտի ցաւը Մխիթարի մահուան պատճառն եղաւ: Մխիթարին անձին վրայ ընդհանրապէս լաւ դադափար մը կազմած է պատմութիւնը, և հակառակ իւր զիջողական ընթացքին, իբր ուղիղ սկզբանց և զգացմանց տէր հայրապետ մը ըմբռնուած է: Հաստատուն փաստեր չկան այդ կարծիքը զօրացնելու սակայն հաւանականութեան լաւ նշաններ են այն հաստատամիտ վերապահութեանց ձևերը, զորս Մխիթար յայտնած է միշտ իւր գրութեանց մէջ, և երբեք զանց ըրած չէ Հայ եկեղեցւոյ աւանդութեանց և ծիսից վրայ պնդել, երբ հոռմէականութեան պայմանները առջև կը զրուէին:

Տ. ՅԱԿՈԲ Բ. ՏԱՐՍՈՆՍՑԻ, դարձեալ

178. Մխիթարին յաջորդը եղաւ նոյն ինքն իւր նախորդը, Յակոբ Բ. Տարսոնացի, որ Անաւարդեցի և Սսիցի ալ կոչուած է (1355): Նորա Աւինիոն այցելութիւնը կարծել տուաւ հարկաւ թէ պապերու հետ յարմարելու և Արևմուտքի օգնութիւնները փութացնելու կերպերը ուսումնասիրած և սերտած է, և կարող է դժուարին կացութեան դարձան մը գտնել: Այլ պատմութիւնը այդպիսի արդիւնաւորութիւն մը ցոյց չտար: Ունիթորներ իրմէ զոհ չէին մնացած, ազգն ալ իր վրայ մեծ վստահութիւն չունէր, առաջին պաշտօնավարութեան ժամանակէն իբր թոյլ ճանչցուած էր, տարիքն ալ յառաջելով ծերութեան տկարութիւնը վրան ծանրացած էր: Իւր օրով երկրին քաղաքական կացութիւնը և կրօնական վիճակը ոչ մի լաւութիւն ունեցան, և ոչ ալ կարևոր եղելութիւն մը հասուցած է մեզ պատմութիւնը: Յակոբի երկրորդ կաթողիկոսութեան չորս տարիներուն մէջ, Կոստանդին Պաղտինեանն ալ յոգնած էր և յուսաբեկ, և ընդհանուր ազգին և երկրին վրայ անզոր յուսահատութեան թուլութիւնը սփռուած էր:

179. Իսկ Ունիթօրներու միաբանութիւնը իւր շահատակութիւնները կը շարունակէր միևնոյն կերպով և ձևով, զոր ստացեր էին Քոնսցիին Հոռմ երթալուն ժամանակէն (1334): Հետզհետէ նոր վանքեր հիմնեցին Վրաստանի և Խրիմու մէջ, Կիլիկիոյ մէջ ալ մեծ ազդեցութիւն ստացան Սսոյ կանոններուն պաշտպանութեամբ և լատին Լուսինեաններու գործակցութեամբ: Մինչև այն ատեն իրենց միաբանութիւնը կը նկատուէր իբրև ուրոյն և արևելեան միաբանութիւն մը, թէպէտ և Դոմինիկեանց հետ համակերպ և համաձև, այլ ոչ ձուլուած լատին միաբանութեան մէջ:

Բայց նմանողութիւններ և հետևողութիւններ հետզհետէ սաստկացան, այնպէս որ անվրէպ Հայ Ունիթօրները պիտի հասցնէին լատին Դոմինիկեանց հետ ձուլուելու, ինչպէս որ ալ վերջապէս իրականացաւ Իննովկինտիոս Զ. պապին հրամանով Ունիթօրներ միացան և խառնուեցան Դոմինիկեանց լատին միաբանութեան մէջ, և անոր ընդհանուր մեծաւորին հպատակութեան ներքև մտան (1356), և Հռոմ նստող Դոմինիկեանց ընդհանուր մեծաւորին ենթարկեալ գաւառական մեծաւոր մը տրուեցաւ ունիթօրներուն, Նախիջևանի գաւառի մեծաւոր անունով, թէպէտ բուն կեդրոնը Ջահուկ աւանն էր։ Երկու Ջահկեցի Ունիթօրներ, հարապատ եղբայրներ, այդ ձուլման գործողութիւնը լրացնելու համար Հռոմ գացին, և այնտեղ, այս երկու եղբայրներէն Ելեթերիոս միաբանութեան գաւառական մեծաւոր, և Թովմաս հոով՝ էագաւաններու հպիսկոպոս անուանուեցան։ Այնուհետև Ունիթօր կատարելապէս և ըստ ամենայնի լատինացան, բայց այս կիրպով ազգին առջև իրենց պատրուակեալ քօղը պատռեցաւ, և իբր օտար նկատուելով երեսէ ինկան, և հետզհետէ ամփոփուեցան Ջահուկ աւանի շուրջը, որով և Ջահկեցի անունն ալ ստացան։

Ս. Ե. Ա. ՕՐՄԱՆԵԱՆ